

MIRTIES BAUSMĖS SKYRIMAS VIEŠŲJŲ RAŠTŲ KLASTOTOJAMS LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS TEISMUOSE XV AMŽIAUS PABAIGOJE–XVI AMŽIAUS VIDURYJE

Andrej Ryčkov

Vilnius

*Кн(я)зь [Василей] поведиль: „При тых доводех моих хочю его поприсегнутьи,
ижъ онъ тотъ мой квитъ фальшовал и не давалъ есьми ему такового
квиту. А кгда праву досыть вчинено, поприсегну его, нехай
будеть каранъ, яко фальшер.“¹*

IVADAS

Ši citata iš 1546 m. kunigaikščio Vosyliaus Sanguškaičio ir Jono Žoludio bylos sprendimo dėl suklastoto kvito, duoto Svisločės piliai valdyti, aktualina istoriografijoje kol kas mažai dėmesio sulaukusią baudžiamosios teisės taikymo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) teismų praktikoje problemą². Nėra aišku, koks vaidmuo teko vienam ar kitam ieškovų arba atsakovų veiksmui teismo procese, priimant arba atmetant mirties bausmės skyrimą. Norėdami atsakyti į šį klausimą, apsistosime prie konkretaus tyrimo baro – bylų, kurios buvo susijusios su viešųjų raštų klastojimo problema. Toks pasirinkimas nulemtas, iš vienos pusės, gausios falsifikavimo reiškinių nagrinėjančios istoriografijos, iš kitos – jau nuo Pirmojo Lietuvos Statuto (toliau – PLS) priėmimo įsigaliojusi norma, kuri deklaravo viešųjų (valdovo) raštų apsaugą, numatydamą mirties bausmės taikymą. Aiškesnę privačių raštų apsaugą reglamentavo tik Antrasis Lietuvos Statutas (toliau – ALS). Chronologinės tyrimo ribos – nuo ankstyviausių teismo bylų, kuriose buvo susidurta su suklastotais dokumentais arba viena iš besibylinėjančių šalių suabejojo tam tikrų dokumentų patikimumu. Tokių bylų žinoma nuo XV a. devinto dešimtmečio pabaigos. Analizuojamo laikotarpio pabaiga imtinai bus laikomas ALS priėmimas. Toks pasirinkimas nulemtas to, kad

¹ 1546 11 10. Teismo sprendimas kunigaikščio Vosyliaus Sanguškaičio ir Jono Žoludio byloje. Lietuvos Metrika (1546–1548). 19-oji Teismų bylų knyga / Parengė I. Valikonytė, S. Viskantaitė-Saviščvienė, L. Steponavičienė. Vilnius, 2009 (toliau – LM 19-oji TBK), Nr. 39, p. 68.

² Šiame kontekste turėtume išskirti Gitanos Zujienės studiją, skirtą raganų teismams. *Zujienė G. Theatrum poenarum Lietuvos raganų teismuose XVI–XVIII a. // Ministri historiae. Pagalbiniai mokslai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose*. Vilnius, 2013, p. 343–346, 355–359.

ALS pirmą kartą buvo nubrėžta aiški skirtis tarp viešųjų ir privačių raštų klastojimo sampratų, kartu ALS riba leis išplėsti tiriamų atvejų skaičių iki maždaug 20. Tyrimą pradėsime nuo terminijos pristatymo. Ji padės nustatyti pagrindinius teismo proceso taškus, susijusius su mirties bausmės skyrimo problema. Paskui pereisime prie teisinių normatyvinių šaltinių analizės. Tai leis geriau suprasti klastojimo nusikaltimo sampratos raidą. Galiausiai, įsigilinsime į konkrečių teismo procesų pavyzdžius.

Per teisės prizmę falsifikavimo reiškinį yra pristatęs lenkų tyrinėtojas Karolis Koranyius³. Aptardamas PLS baudžiamosios teisės normas, falsifikavimą jis priskyre prie nusikaltimų valdovo asmeniui – t. y. valdovo išdavystės (lot. *crimen laesae maiestatis*). Daugiau dėmesio ne tik teisės kodeksų analizei, bet ir teismų praktikai skyrė kitas tyrinėtojas – Vytautas Andriulis⁴. Kadangi autorius pasirinko tirti ypač platų, 1387–1795 m., laikotarpį, apie daugelį problemų tik užsiminė, bet jų neišplėtojo. Daugiausia dėmesio sutelkęs į PLS ir Trečiojo Lietuvos Statuto (toliau – TLS) teisės normų analizę, V. Andriulis tik paviršutiniškai palietė šių normų taikymą teismo procesuose. Visgi šioje studijoje tyrinėtojas iškėlė daug reikšmingų hipotezių, kurių įrodymas arba paneigimas turėtų svariai prisidėti prie klastojimo fenomeno LDK rekonstrukcijos.

LDK teisės tyrinėjimo klasikas Juliuszas Bardachas taip pat buvo apsistojęs prie falsifikavimo problematikos⁵. Tirdamas Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo kanceliarijos veiklą jis detalai aptarė XVI a. antrame dešimtmetyje didžiojo kunigaikščio kanceliarijoje kilusią „falsifikatų krizę“, kai kanceliarijos darbuotojai be valdovo žinios išduodavo įvairaus pobūdžio dokumentus jo vardu. Vienas iš J. Bardacho darbo pranašumų yra gausiai panaudota teismų bylų medžiaga, kuri padeda geriau suvokti klastojimo reiškinio dinamiką. Atskyręs falsifikuotus raštus nuo tų, kurie buvo gauti iš valdovo ar jo kanceliarijos apgaulės būdu (*сторона дело свое украсила / на заочное поведанье*), J. Bardachas žvelgė į visas klastotes nediferencijuotai. Neišskyrė bylų, susijusių su viešųjų (valdovo / valstybės pareigūnų) arba privačių raštų klastojimu.

J. Bardacho įdirbį tęsė baltarusių ir lietuvių istorikai Aleksandras Gruša ir Raimonda Ragauskienė. A. Gruša monografijoje⁶, skirtoje didžiojo kunigaikščio

³ Koranyi K. O niektórych postanowieniach karnych Statutu litewskiego z r. 1529 // Odbitka z Księgi pamiątkowej ku uczczeniu czterechsetnej wydania pierwszego Statutu Litewskiego. Wilno, 1929.

⁴ Andriulis V. Dokumentų klastojimas pagal feodalinę Lietuvos teisę // Socialistinė teisė. Nr. 23. 1976 (toliau – Andriulis V. Dokumentų klastojimas), p. 49–55.

⁵ Bardach J. Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVII w. Warszawa, 1970 (toliau – Bardach J. Studia z ustroju i prawa), s. 351–378.

⁶ Груша А. І. Канцелярыя Вялікага княства Літоўскага 40-х гадоў XV–першай паловы XVI ст. Мінск, 2006.

kanceliarijos veiklai, toliau plėtojo kanceliarijos korupcijos apraiškas, o R. Ragauskienė susikoncentravo į bajorijos galimybes klastoti dokumentus Žygimanto Senojo ir Žygimanto Augusto valdymo metais⁷. Iš dalies remdamasi Laimonto Karaliaus pasiūlytu teoriniu falsifikatų skirties modeliu⁸ ji išskyrė trejopo pobūdžio viešąsias klastotes: korupcines, kurios buvo išduodamos iš valdovo kanceliarijos be valdovo žinios; kolizines, besiremiančias informacijos trūkumu, kai asmenys apgaulės būdu gaudavo, pavyzdžiui, žemėvaldos, kuri jau buvo suteikta kitiems asmenims, patvirtinimo dokumentus; netyčines, daugiausia susijusias su raštų formuliario klaidomis⁹. Privačios klastotės yra dvejopo pobūdžio: interpoliacinės, kai jau sudarius dokumentą buvo iš dalies arba visiškai pakeičiamas jo tekstas; dėl tiesos neatitinkančių patvirtinimų, kai viena šalių prievarta arba apgavyste buvo priverčiama sudaryti tam tikrą dokumentą¹⁰. Nors R. Ragauskienė viešuosius ir privačius dokumentus analizavo atskirai, taip ir liko neišspręstas klausimas, kokiais atvejais už viešųjų ir privačių raštų klastojimą buvo baudžiama arba nebaudžiama mirties bausme, kaip veikė teismo procesas, baudimo / išteisinimo mechanizmai. Apibendrinant istoriografiją reikia pabrėžti, kad tyrinėtojai, neatsižvelgdami į teismo proceso eigą, perėmė J. Bardacho nuomonę, jog mirties bausmės taikymas už dokumentų klastojimą turėjo būti tik savotiškas marginalus reiškiny¹¹.

Pagrindiniu tyrimo šaltiniu tapo publikuotose Lietuvos Metrikos knygose aptinkami su teismo procesu susiję aktai. Remiantis Anos Choroškevič tipologija, išskirtinis dėmesys bus teikiamas dviejų tipų dokumentams: teismo sprendimams (*вырок*) ir nebaigtiems teismo sprendimams, kuriuose dažniausiai išdėstomas ieškovų ir atsakovų konfliktas (*справа*)¹². Reikia pabrėžti, kad nėra žinomi teismo sprendimai (*вырок*), kurių sankcijos numatė mirties bausmės skyrimą už viešųjų raštų klastojimą. Dažniausiai apie mirtimi nubaustus asmenis sužinoma tik iš bylų aktų dispozicijos. Norėdami geriau suprasti bylas, kurios nagrinėjo

⁷ *Ragauskienė R.* Galimybės klastoti bajorijos dokumentus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. // Istorijos šaltinių tyrimai. T. 1 / Sud. D. Antanavičius ir D. Baronas. Vilnius, 2008 (toliau – *Ragauskienė R.* Galimybės), p. 219–266.

⁸ *Karalius L.* Kauno muitinės rejestro atmintinė. Falsifikatas Lietuvos Metrikoje (XV–XVI amžių sandūroje) // Kauno istorijos metraštis. T. 6. Kaunas, 2005 (toliau – *Karalius L.* Kauno muitinės rejestro atmintinė), p. 15.

⁹ *Ragauskienė R.* Galimybės, p. 224–227.

¹⁰ *Ibidem*, p. 229–231.

¹¹ *Bardach J.* Studia z ustroju i prawa, s. 369; *Andriulis V.* Dokumentų klastojimas, p. 50–51; *Rimša E.* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai. Vilnius, 1999, p. 107; *Karalius L.* Kauno muitinės rejestro atmintinė, p. 15–16; *Ragauskienė R.* Galimybės, p. 228–229.

¹² *Хорошкевич А. А.* Жалованные грамоты Литовской метрики конца XV века и их классификация // Источниковедческие проблемы истории народов Прибалтики. Рига, 1970, с. 67.

viešųjų raštų klastojimo atvejus, kaip analogija remsimės bylomis, kurių objektu tapo privatūs dokumentai. Toks analogijos taikymas leis geriau įvertinti galimą besibylinėjančių šalių indėlį į teismo proceso eigą. Kad adekvačiai suvoktume privataus ir viešojo dokumento teisinės apsaugos skirtumus, taip pat išanalizuosime tai reglamentuojančius teisinius normatyvinius šaltinius, kodifikuotus Pirmajame ir Antrajame Lietuvos Statutuose.

TERMINAI, ĮVARDIJANTYS KLASTOJIMO NUSIKALTIMĄ TEISMO PROCESSE

Pagrindiniai terminai, su kuriais susiduriame nagrinėdami falsifikavimo problematiką LDK, yra dvejopo pobūdžio. Viena vertus, pagrindinis terminas, apibūdinantis dokumentų klastojimą, yra termino *фальшивати* (rusėn.), *falsificare* (lot.), *falszowac* (lenk.) variacijos. Kaip ir dauguma kitos to meto teisinės terminijos, šis terminas šaltiniuose buvo vartojamas nenuosekliai ir siejamas ne tik su neteisėta dokumentų arba pinigų¹³ gamyba ir vartojimu, bet net ir su kitų „produktų“ padirbinėjimu. Tai galėjo būti tiek materialūs dalykai, pavyzdžiui: audinys¹⁴, vaškas¹⁵ ar medus¹⁶, tiek nematerialūs – pareigūno arba valstiečių žodinis liudijimas teisme¹⁷. Todėl atrodo, kad Lietuvoje, kaip ir didžiojoje Europos dalyje, Viduramžiais ir ankstyvaisiais Naujaisiais laikais klastojimo nusikaltimas buvo tapatinamas su apgaulės nusikaltimu¹⁸.

¹³ [1498] 03 15. Iš Smolensko karčiamų nuomos sutarties: *А мають намъ на год давати по чотыриста копъ грошей полугрошаками а любо п(е)н(е)зми дробными, за грошъ по два полугрошки а за грошъ по десяти п(е)н(е)зи, а и широкими грошми теж мають намъ платити, коли будут их мети, а нам грошей не браковати, нижли бы толко не железо а не медъ, а не фалшъ* [pabraukta – aut.], *итобы было сребъро, какъ слушит на грошъ ходячий*. Lietuvos Metrika (1494–1506). 6-oji Užrašymų knyga / Parengė A. Baliulis. Vilnius, 2007 (toliau – LM 6-oji Užk), Nr. 394, p. 244.

¹⁴ <...> *сукна* <...> *пафалишованы*. Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga / Parengė S. Lazutka, I. Valikonytė ir kt. Vilnius, 1997 (toliau – LM 4-oji TBK), Nr. 57, p. 82.

¹⁵ <...> *што поймано слугу Ескова Шилиновъ з воскомъ фалчывымъ*. Lietuvos Metrika (1533–1535). 8-oji Teismų bylų knyga / Parengė I. Valikonytė, S. Lazutka, N. Šlimienė ir kt. Vilnius, 1999 (toliau – LM 8-oji TBK), Nr. 7, p. 30.

¹⁶ <...> *меду пресного доброго ему дати безъ каждого фалшу* <...>. Метрыка Вялікага Княства Літоўскага, (1480–1546). Кніга запісаў 30 / Пад. В. С. Мянжынскі. Мінск, 2008 (toliau – LM 30-oji Užk), № 119, c. 192.

¹⁷ *Естли ж виж тотъ фальшивее светъчилъ* <...> Lietuvos Metrika (1535–1537). 19-oji Užrašymų knyga / Parengė D. Vilimas. Vilnius, 2009 (toliau – LM 19-oji Užk), Nr. 170, 259, p. 173, 258; *за фальшивымъ сведецствомъ вижа*. Lietuvos Metrika (1542). 11-oji Teismų bylų knyga / Parengė I. Valikonytė, S. Viskantaitė. Vilnius, 2001, Nr. 51, p. 63; <...> [на людехъ князя Юревыхъ] *за их фальшивое сведецство*. Lietuvos Metrika (1528–1547). 6-oji Teismų bylų knyga / Parengė S. Lazutka, I. Valikonytė. Vilnius, 1995 (toliau – LM 6-oji TBK), Nr. 45, p. 53.

¹⁸ Plačiau: Kaufmann E. Betrug; Hupe E. Fälschungsdelikte // Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte. I. Band. Berlin, 1971, S. 398, 1060–1066.

Falsifikuotas raštas teismų bylų retorikoje taip pat buvo vadinamas *neteisėtu* (неправый¹⁹), *neteisingu* (несправедливыи²⁰), *netinkamu* / *nederamam* (недобрыи / неслушныи²¹), *nederamai parašytu* (недобре справован / несправныи²²). Išnagrinėjus dešimtis teismo bylų, kuriose yra minimi falsifikatai arba kurios yra tiesiogiai susijusios su falsifikavimu, vienu iš pagrindinių dėmenų tampa ne tiek klastotė, kiek ieškovų arba atsakovų iškeltas kaltinimas, kad teismo proceso metu pateiktas raštas buvo falsifikuotas. *Ieškovai testamentu neapjuodino, tik teigė, kad jis neteisėtas*²³. Ši citata iš 1547 m. Vosyliaus Mykolavičiaus ir jo sesers Chimos bylos jų brolio žmonai Ulijonai dėl Akmenos dvaro ir kilnojamojo turto, likusio po Ulijos vyro mirties, sprendimo, yra puikus pavyzdys to, kad teismų metu svarbesnį vaidmenį vaidino ne tiek galėjęs būti falsifikuotas raštas²⁴, kiek vienos šalies ryžtas kaltinti priešingą šalį klastojimu arba klastotės naudojimu. Nenuostabu, jog, ieškovams neapkaltnus atsakovų falsifikato naudojimu, teisėjai pripažino Ulijos vyro testamentą teisėtu, net nekviesdami į teismą testamentu sudarymo liudininkų²⁵. Iš šio pavyzdžio matome, kad neatsiejamu tokių bylų atributu turėtų būti laikomas kaltinamasis terminas (rusėn.) *ганиму*, (lot.) *diffamare*, (liet.) *apjuodinti* / *juodinti*²⁶. Terminas buvo tiesiogiai susijęs su kėsiniusi į asmens

¹⁹ *не <...> правый листъ, але <...> фальшивый* [pabraukta – aut.]. Lietuvos Metrika (1479–1591). 4-oji Užrašymų knyga / Parengė L. Anužytė. Vilnius, 2004 (toliau – LM 4-oji Užk), Nr. 97, p. 123.

²⁰ *листъ не ест справедливый* [pabraukta – aut.]. Lietuvos Metrika (1518–1523). 11-oji Įrašų knyga / Parengė A. Dubonis. Vilnius, 1997, Nr. 133, p. 129.

²¹ *<...> листъ добрый, фальшивый* [pabraukta – aut.]. LM 6-oji Užk, Nr. 583, p. 339; *листъ не ест слушныи а недобре справован* [pabraukta – aut.]. LM 19-oji Užk, Nr. 225, p. 232; *листъ <...> уявляющий <...> фальшивый*. Lietuvos Metrika (1540–1541). 10-oji Teismų bylų knyga / Parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, S. Viskantaitė-Saviščvienė. Vilnius, 2003 (toliau – LM 10-oji TBK), Nr. 262, p. 166.

²² *листъ не ест слушныи а недобре справован* [pabraukta – aut.]. LM 19-oji Užk, Nr. 225, p. 232; *не справне <...> писала* [pabraukta – aut.]. LM 6-oji Užk, Nr. 507, p. 298.

²³ *Сторона жалующая достаменту не ганили, одно поведили, ижъ тотъ достаментъ неслушныи* [pabraukta – aut.]. LM 19-oji TBK, Nr. 77, p. 107.

²⁴ Nors ieškovai teigė, kad raštas yra *nederamas* / *netinkamas* – *неслушныи*.

²⁵ *<...> они тежъ ку тому достаменту ничего не мовили и [не] ганили* [pabraukta – aut.] *его, нашии и сказали есмо, составуючи ее подле достаменту мужа ее*. LM 19-oji TBK, Nr. 77, p. 107.

²⁶ Pirmasis Lietuvos Statutas. T. II, d. 1: Tekstai senąja baltarusių, lotynų ir senąja lenkų kalbomis / Parengė S. Lazutka ir kt. Vilnius, 1991 (toliau – PLS), p. 345; LM 6-oji TBK, p. 287; LM 4-oji TBK, p. 429; Słownik języku polskiego. T. 2: D–G. Warszawa, 1965, s. 1038; Słownik języka polskiego przez M. Samuela Bogumiła Linde. T. II: G–L. Warszawa, 1855, s. 21–22; *Vaitkevičiūtė V.* Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius, 2002, p. 227; Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius, 1951, p. 151; *Познышев С. В.* Особенная часть русского уголовного права. Сравнительный очеркъ важнѣйшихъ отдѣловъ особенной части старого и новаго Уложеній. Москва, 1905, с. 115–117; *Veeder V.* The History and Theory of the Law of Defamation I // Columbia Law Review. Vol. 3, no. 8, dec. 1903, p. 546–573; *Veeder V.* The History

garbę²⁷, kuri rusėniškoje raštijoje buvo nusakoma dviem terminais – *слава* ir *честь*. Be to, jau nuo PLS priėmimo valdovo raštų ir antspaudų klastojimas buvo suvokiamas kaip valdovo išdavystės nusikaltimo sudedamoji dalis²⁸. Falsifikatų naudojimu *apjuodinti* asmenys, norėdami išsaugoti savo garbę, turėjo *išteisinti raštą* (*очистити лист*)²⁹.

To paliudijimu turėtų būti laikomas XV a. pabaigoje įvykęs teisinis valdovo maršalkos Liutauro Chrebtavičiaus ir Vaitiekaus Narbuto ginčas dėl trečdaliao dvaro, nupirkto iš Slanimo bajoro Talko. Reikia pabrėžti, kad pačiame akte terminas *фальшовати* nėra pavartotas, bet iš proceso aprašymo išaiškėja, kad teismas sprendė būtent tokio pobūdžio bylą, kuri buvo tiesiogiai siejama su dokumento klastojimu. Vaitiekus teisme *apjuodino* (*призанил*) Liutaurą, kad jis yra suklastojęs pirkimo sutartį, nes Talkas niekada prieš tai neturėjo antspaudų, o antspaudas buvo pagamintas Chrebtavičiaus paliepiu³⁰. Byla baigėsi Liutauro Chrebtavičiaus naudai, nes į teismą pašauktas Talkas pripažino tiek pirkimo–pardavimo raštą, tiek naujai pagamintą savo antspaudą³¹. Visų svarbiausia, kad teisėjai klastojimu apkaltintą maršalką „paliko prie jo garbės“³² (*sic!*). Matyt, būtent dėl valdovo maršalkos garbės apvalymo trumpas bylos aprašymas *atminčiai* (*по памяти*) buvo įtrauktas į Lietuvos Metrikos knygas³³.

Iš bylų formuliario aiškėtų, kad terminas *ганити* buvo vartojamas ne tik pačios kaltinamosios šalies, bet ir raštininko, kuris kartais trumpiau, kartais išsa-

and Theory of the Law of Defamation II // Columbia Law Review. Vol. 4, no. 1, jan. 1904, p. 33–56.

²⁷ Plačiau žr.: *Liepmann M.* Die Beleidigung. Berlin, 1909; *Познышев С. В.* Особенная часть русского уголовного права. Сравнительный очерк важнейших отделов особенной части старого и нового Уложения; *Semkowicz W.* Nagana i oczyszczenie szlachectwa w Polsce XIV i XV wieku. Lwów, 1899.

²⁸ Valdovo raštų klastojimas amžininkų buvo suvokiamas kaip valdovo išdavystės nusikaltimas: (lot.) *crimen laesae maiestatis*, (rusėn.) *ображения maestаты*. Vienoje, dar prieš Pirmojo Lietuvos Statuto priėmimą spręstoje byloje, susijusioje su bajoro garbės įžeidimu, teisėjai teiravosi vienos šalių, ką ji turi galvoje vadindama kitą šalį valdovo išdaviku. *И мы того Станислава [Войшковича – aut.] пытали, мает ли што ингыное мовити, кого он зрадилъ, господаря ли, листы ль фальшовалъ* [pabraukta – aut.]. LM 6-oji TBK, Nr. 109, p. 87.

²⁹ LM 6-oji Užk, Nr. 583, p. 340. Apie panašią praktiką Lenkijoje plačiau žr.: *Mikucki S.* Badanie autentyczności dokumentu w praktyce kancelarii monarszej i sądów polskich w wiekach średnich. Kraków, 1934, s. 17–18.

³⁰ <...> *Воиутехъ Нарибутовичъ тому листу приганил* [pabraukta – aut.] *и рекъ на пана Литавора: самъ еси розказывал тотъ листъ писати и печат тую рыл булатникъ твою, а ты ему розказывал робити*. LM 6-oji Užk, Nr. 621, p. 352.

³¹ *И мы Талка о томъ устытали о листъ тотъ и о печат. И он мовил перед нами: не мел есми в тот часъ печати, я розказывал булатнику печат тую вырити. И к листу знал ся, ижъ он розказывал писати*. Ibidem.

³² *И мы пана Литавора оставили при его чти*. Ibidem.

³³ *Г(о)с(по)д(а)ръ его м(и)л(о)сть велики княз велел его м(и)л(о)сть написати про память*. Ibidem.

miau surašydavo bylos eigą. Pavyzdžiui, iš XV a. pabaigos bylos nuorašo nuotrupos: <...> *ir jie tą raštą apjuodino, sakė, kad tas užrašymas yra suklastotas*³⁴; arba iš 1547 m. bylos: *O Andriejus tą raštą apjuodino, sakydamas: „Aš to rašto niekada nebuvo davęs.“*³⁵ Abiem atvejais matome du dėmenis. Pirmą, suformuluotą raštininko, ir antrą, atliepantį, paaiškinantį, kaip arba kokiais būdais buvo suabejota tam tikro rašto patikimumu.

Pamatėme, kad, nagrinėdami falsifikavimo problemą, susiduriame su dvejoja terminija. Iš vienos pusės, ji buvo susijusi su paties rašto / dokumento kokybės verte, iš kitos – su teismo proceso eiga, kai viena šalių drįso iškelti kaltinimą arba priešingai – nedrįso iškelti kaltinimo, t. y. apjuodinti tam tikrą su byla susijusį dokumentą. Šis veiksmas turėjo būti tiesiogiai susijęs su pasikėsiniu į asmens garbę.

2. VIEŠŲJŲ IR PRIVAČIŲ DOKUMENTŲ KLASTOJIMO SAMPRATA REMIANTIS PIRMUOJU IR ANTRUOJU LIETUVOS STATUTAIS

PLS numatė atsakomybę tiek už privačių, tiek viešųjų dokumentų klastojimą, tačiau skirtingu lygmeniu. Už bet kokių valdovo dokumentų arba antspaudų falsifikavimą buvo numatyta mirties bausmė³⁶, o privačių dokumentų atveju mirties bausmė turėjo būti vykdoma, matyt, išskirtinai tik vienu atveju, kai buvo falsifikuojami įgaliojimo raštai atstovauti kitiems asmenims teismo proceso metu (VI. 8³⁷). Bausmė ir valdovo raštų, ir minėto įgaliojimo rašto atveju falsifikatoriams buvo ta pati – sudeginimas ant laužo³⁸. Nuo XV a. pabaigos Vakarų Europoje ryškėja bendra tendencija, kad už raštų klastojimą numatomos griežtesnės bausmės negu tos, kurios galiojo iki tol³⁹.

ALS išplėtė falsifikavimo nuostatus tiek kiekybiškai, tiek kokybiškai – aprėpė ne tik dokumentų, bet ir pinigų ar brangiųjų metalų problemą; taip pat nustatė, jog falsifikavimo bylas galėjo spręsti ne tik valdovo, bet ir vaivadų, seniūnų ir

³⁴ <...> *и они тому запису прыгнали, рекли, ижъ-бы тотъ запис былъ фальшивый.* LM 10-oji TBK, Nr. 269, p. 171.

³⁵ *А Ондрей тому листу ганилъ, мовечи: «Я ему того листу николи не давалъ.»* LM 19-oji TBK, Nr. 97, p. 125.

³⁶ PLS. T. II, d. 1, p. 68–69.

³⁷ Romėniškuoju skaitmeniu žymimas Statuto skyrius, arabiškuoju – straipsnis.

³⁸ <...> *фалиер маеть каран быти огнем.* PLS. T. II, d. 1, p. 68; <...> *маеть каран быти, яко фалиер ни чим иным, одно огнем.* Ibidem, p. 174.

³⁹ Matyt, tai buvo romėnų teisės sklaidos ir įtakos padarinys. *Кашианов С. М. О наказании фальсификаторов в Средние века и раннее Новое время на Западе и в России // Россия и мировая цивилизация. Москва, 2000, с. 117.*

laikytojų teismai⁴⁰. ALS I. 12⁴¹ ir I. 13⁴² straipsniai buvo šios išplėstos reglamentacijos pamatas. PLS numatė falsifikatoriams tik vieną bausmę – sudeginimą, o ALS bausmės mastas ėmė priklausyti nuo konkrečių falsifikatoriaus veiksmų. Privačių dokumentų klastojimo atveju buvo numatyta mirties bausmė pakariant, viešųjų – sudeginant ant laužo. Falsifikavimo veikos atveju nekaltumo prezumpcija negaliojo. Net tuomet, kai suklastoti raštai buvo paveldėti ar gauti iš trečiųjų asmenų, tokių raštų naudotojas, norėdamas išvengti mirties bausmės, turėjo prisiekti, jog nieko nežinojo (*sic!*), kad šie raštai buvo falsifikuoti⁴³. Tik tokiu atveju šių raštų naudotojas galėjo tikėtis likti nenubaustas.

Laikotarpiu tarp Pirmojo ir Antrojo Lietuvos Statutų kartu su bausmės stratifikacija bei teisinių nuostatų kiekybiniu ir kokybiniu šuoliu dar ryškiau ėmė skirtis privataus ir viešojo arba valdovo dokumento falsifikavimo sampratos.

3. MIRTIES BAUSMĖS SKYRIMAS VIEŠŲJŲ RAŠTŲ KLASTOTOJAMS

Aptarę terminų ir teisinės reglamentacijos problemą, pereikime prie konkrečių atvejų analizės. Ankstyviausias žinomas atvejis datuojamas 1489 m. Tais metais Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Kazimieras sprendė Lucko karaimo Jeskaus Rabejevičiaus ir jo dėdės Simchos sūnaus Nisano bylą dėl 1 000 auksinų vagystės⁴⁴. Jeskus kaltino dėdę ir jo sūnų padariusį šį nusikaltimą. Taip pat teigė valdovui, kad kai Kazimieras lankėsi Lucke, jis nuteisė kaltuosius ir priteisė Jeskui 500 auksinų kompensaciją. Matyt, dėl to, kad Simcha ir Nisanas „nesiruošė“ mokėti priteistų pinigų, Jeskus pakartotinai kreipėsi į valdovą. Kai Kazimieras pareikalavo Rabejevičiaus pateikti šios bylos raštą, <...> *jis to rašto prieš mus [Kazimierą] nepadėjo* <...>⁴⁵ Paaiškėjo, kad prieš tai Jeskus buvo pateikęs šį raštą „nepriklausomai ekspertizei“ iždininkui Liutaurui Chrebtavičiui ir raštininkui Fiodorui, kurie nustatė, <...> *jog tas raštas suklastotas, antspaudas prie jo prilipdytas nuo kito rašto* <...>⁴⁶ Nuostabu, tačiau Jeskus už valdovo rašto falsifika-

⁴⁰ Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года, перавыданне 1855 г. (toliau – СБКА 1566). Мінск, 2003, с. 108–109.

⁴¹ Ibidem, p. 56.

⁴² Ibidem, p. 56–57.

⁴³ <...> *на томъ присегнути, ижъ такіе листы по смерти тыхъ, отъ которыхъ се ему достали зъ имънемъ або которою кольвекъ речью, и за тымъ тою стороны почтивости и горлу шкодити не будетъ*. Ibidem, p. 56.

⁴⁴ Iš bylos teksto galime susidaryti įspūdį, jog kaltinamoji šalis teismo procese nedalyvavo. LM 4-oji Užk, Nr. 116, p. 133.

⁴⁵ <...> *онъ того листа передъ нами [Казимеромъ] не положилъ* <...> Ibidem.

⁴⁶ <...> *ижъ то листъ фальшивый, печатъ к нему прилеплена отъ иншого листа* <...> Ibidem.

vimą nebuvo nubaustas nei pinigine, nei mirties bausme, o tai Statutų šviesoje turėtų atrodyti lyg savotiškas paradoksas.

Jei apsisistotume tik prie fakto, jog valdovo rašto klastotojas negavo adekvačios bausmės, galėtume praleisti ypač svarbių teismo proceso detalių, kurios pateko į šios bylos nuorašą. Pirma, teisėsi ne krikščionys, o karaimai. Antra, Jėsus valdovui nepateikė falsifikato. Bylos akto sudarytojas net du kartus pakartojo faktą, kad priešais valdovą raštas nebuvo „padėtas“⁴⁷. Trečia, po Liutauro Chrebtavičiaus ir Fiodoro „ekspertizės“ pats ieškovas šį raštą sunaikino – *ir pranešė, jog jį suplėšė*⁴⁸. Ketvirta, abi šalys Jeskaus iniciatyva susitaikė⁴⁹. Manytume, jog svarbiausias veiksnys, nulėmęs tokią bylos pabaigą, buvo faktas, kad suklastotas valdovo raštas nebuvo panaudotas bylos proceso metu. Priešinga šalis nepatyrė žalos, o abi šalys tarpusavyje susitaikė.

Požiūris į mirties bausmės pritaikymą istoriografijoje ėmė formuotis būtent šios ir keletą kitų panašių bylų pavyzdžiu. Priešingai, iš teismo proceso bylos aiškėja, kad mirties bausmės pritaikymas priklausė ne tik nuo klastotės atpažinimo, bet ir nuo jos panaudojimo aplinkybių teisme. Asmenys, įtariamai falsifikuotų raštų naudojimu arba kūrimu, turėjo patys atvykti į valdovo teismą, tačiau garbei apvalyti užtekdamo prisiekti arba pateikti įrodymų, jog nežinojo apie rašto klastojimą. Puikus šio reiškinio pavyzdys galėtų būti 1498 m. datuojama byla, kai bylinėjosi Bagdonas Sapiega su Mykolu Pstrugu. Mykolas kaltino Bagdoną neteisėtai užėmus jo žmones / tarnybas. Sapiegos šalis kaip įrodymą pateikė du teismo raštus. Viena, kuriame Bagdonas Sapiega bylinėjosi dėl tų pačių žmonių tarnybų su kunigaikščiu Romanu Lukomskiu, kitą – dar Kazimiero laikais išduotą Sapiegos uošvei. Mykolas *apjuodino* antrąjį raštą⁵⁰. Valdovas, išsiaiškinęs, kad Sapiega nieko apie rašto atsiradimo aplinkybes nežinojo⁵¹, liepė į teismą atvykti uošvei ir tą raštą *išteisinti* (*очистити*)⁵².

⁴⁷ *И онъ того листа передъ нами не положилъ, а вказывалъ его подскарбему нашему дворному, наместнику утенъскому, пану Литавору а писару нашему Федьку, и они того листа осмотрели и познали, ижъ то листъ фальшивый, печатъ к нему прилеплена от инъшого листа; а передъ нами таки онъ тог(о) листа не положилъ* [pabraukta – aut.] <...> Ibidem. Net galime antrame pakartojime užčiuopti savotišką raštininko nusivylimą tuo, kad raštas nebuvo parodytas aki-vaizdžiai – *таки онъ тог(о) листа не положилъ* (visgi jis to rašto [prieš mus] nepadėjo).

⁴⁸ <...> *а поведилъ, ижъ его содралъ* <...> Ibidem.

⁴⁹ *А потомъ ся о томъ з Нисаномъ Симъшиничомъ зредналъ* [pabraukta – aut.] *и, прииодии передъ насъ, устне позналъ, ижъ его тыми золотыми клепалъ, и записалъ ся ему, ижъ тыхъ золотыхъ на немъ не маеть искати, ани отецъ его, ани братъ его* <...> Ibidem.

⁵⁰ <...> *я тому листу ганю, штожъ то листъ недобрыи, фальшивъныи*. LM 6-oji Užk, Nr. 583, p. 339.

⁵¹ *И Сопега рекъ: я еще тогды и дочки в нее не понял, коли тот листъ взяла теица моя в короля его м(и)л(о)сти через жалобу пана Остафьеву*. Ibidem, p. 340.

⁵² *И мы казали Сопези, абы теици свои казалъ приехати и тот листъ очистити* <...> Ibidem.

Aptariamuoju laikotarpiu žinome net keturis baudimo mirtimi už valdovo raštų falsifikavimą atvejus ir vieną, kai mirties bausmė buvo pakeista laisvės atėmimu⁵³. Tai sudaro maždaug 20 nuošimčių visų mums žinomų bylų, kurios buvo susijusios su viešųjų raštų klastojimu. 1494 m. Drohičino žemionis Liudvikas Janovičius buvo nubaustas mirtimi, kai Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Aleksandrui pateikė falsifikuotą Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero privilegijos raštą⁵⁴. 1529 m. taip pat už žemėvaldos privilegijos klastotės naudojimą teisme mirties bausme buvo nubausti net du asmenys, kažkokie Mikalojus Žakas ir Blažekas⁵⁵. Maždaug 1522 (1527)–1538 m. laikotarpiu dijokas Mykolas Tunkelevičius už nusikalstamą falsifikavimo veiką taip pat susilaukė griežčiausios sankcijos⁵⁶. Išteisinimas arba nuteisimas mirties bausme nebuvo vieninteliai galimi žingsniai, kuriais baigdavosi teismo procesai. Istoriografijoje puikiai žinomas faktas, jog 1522 m. dvaro maršalka Jurijus Iljiničius išsireikalavo, kad būtų pakeista bausmė Mitkai Vnučkovičiui, kuris už valdovo raštų klastojimą turėjo būti nubaustas mirtimi. Vnučkovičius tapo nelaisvuuoju. Jis ir jo valdos atiteko Iljiničiui⁵⁷. Deja, tyrinėtojai nėra atkreipę dėmesio, kad toks nuosprendis galėjo būti taikomas Pirmojo Statuto epochoje, nes Statutas numatė galimybę pakeisti mirties bausmę (XI. 12)⁵⁸.

Visi kol kas žinomi mirties bausmės pritaikymo atvejai yra deklaratyvūs. Šaltiniai nurodo, kad šie asmenys buvo nubausti mirties bausme už viešųjų raštų klastojimą, tačiau beveik nieko negalime pasakyti apie teismo proceso eigą, t. y. kaip buvo priimtas sprendimas bausti tam tikrą asmenį mirtimi. Taip pat pastebėjome, kad egzistavo teisėtas būdas atmesti kaltinimus klastojimu. Kartu Lucko karaimų atvejis rodo, kad bent jau iki tol, kol PLS straipsniuose buvo deklaruota

⁵³ Didėjant publikuotų šaltinių skaičiui, didėja ir žinomų nubaustų mirties bausme asmenų skaičius.

⁵⁴ Lietuvos Metrika (1427–1506). 5-oji Užrašymų knyga / Parengė A. Baliulis, A. Dubonis, D. Antanavičius. Vilnius, 2012, Nr. 13, p. 44.

⁵⁵ <...> же неякии Миколаи жакъ а Блажекъ <...> Lietuvos Metrika (1566–1574). 51-oji Užrašymų knyga / Parengė A. Baliulis, R. Ragauskienė, A. Ragauskas. Vilnius, 2000, Nr. 28, p. 52. Akivaizdu, jog bylos perrašinėtojas tiksliai neperskaitė šio asmens pavardės / pravardės / tėvavardžio. Šį asmenį galėtume sieti nebent su 1528 m. kariuomenės surašyme minimu Blaževičiumi Miska (Блажевич Миско) iš Palenkės. Lietuvos Metrika (1528). 1-oji Viešųjų reikalų knyga / Parengė A. Baliulis, A. Dubonis. Vilnius, 2006, p. 107. Kas buvo Миколаи жакъ, deja, nustatyti nepavyko.

⁵⁶ LM 6-oji TBK, Nr. 91, 123, p. 77, 96. Nežinia, ar tas pats, bet kažkoks Tunkelevičius, teisėjas, buvo paminėtas 1524 m. byloje. Lietuvos Metrika (1522–1529). 12-oji Užrašymų knyga / Parengė D. Antanavičius, A. Baliulis. Vilnius, 2001 (toliau – LM 12-oji Užk), Nr. 428, p. 349–350.

⁵⁷ LM 12-oji Užk, Nr. 60, p. 155.

⁵⁸ PLS. T. II, d. 1, p. 276; Bardach J. Studia z ustroju i prawa, s. 369.

mirties bausmė už viešųjų raštų klastojimą, teismo proceso nuosprendžiui svarbų vaidmenį vaidino ieškovo arba atsakovo geranoriškumas. Tai leidžia kelti hipotezę, kad mirties bausmės skyrimui taip pat turėjo įtakos vienos iš teismo procese dalyvavusių šalių valia. Šiuo atveju kaip analogija galėtume pasinaudoti pačioje straipsnio pradžioje pateikta citata apie privataus rašto klastojimą. 1546 m. vykusiame teismo procese kunigaikštis Vosylius Sanguškaitis reikalavo, kad Jonas Žoludis būtų nubaustas už Svisločės pilies kvito klastojimą kaip falsifikatorius – t. y. mirtimi, nors šios bausmės taikymas už privačių raštų klastojimą buvo reglamentuotas tik 1566 m. ALS.

IŠVADOS

Tyrimas atskleidė, kad, analizuodami falsifikavimo reiškinių teismo proceso praktikoje, susiduriame su dvejopa terminija. Besibylinėjančios šalys visų pirma galėjo išreikšti abejones dėl teismui pateikto dokumento autentiškumo, tačiau tam, kad būtų imtasi tirti ir vertinti tokio dokumento patikimumą, reikėjo proceso metu viešai jį *apjuodinti*. Šis veiksmas buvo nukreiptas ne tik prieš dokumentą, bet ir prieš jį pateikusį asmenį, nes bylos pralaimėjimo atveju turėjo nukentėti dokumento savininko garbė. Mirties bausmės skyrimas už viešųjų (valdovo) raštų klastojimą buvo numatytas jau PLS, tačiau tokia praktika buvo taikoma ir iki jo. Naudodamiesi analogijomis, kurias aptinkame privačių dokumentų klastojimą nagrinėjančiuose teismo procesuose, manome, kad mirties bausmės skyrimas už viešųjų raštų klastojimą taip pat priklausė nuo dokumentą apjuodinusios šalies valios.

STOSOWANIE KARY ŚMIERCI DLA FAŁSZERZY DOKUMENTÓW PUBLICZNYCH W PRAKTYCE SĄDÓW WIELKIEGO KSIĘSTWA LITEWSKIEGO W KOŃCU XV W.–W POŁOWIE XVI W.

Andrej Ryčkov

Streszczenie

Podobnie jak i w krajach Europy Zachodniej w Wielkim Księstwie Litewskim (WKL) w końcu XV w.–w połowie XVI w. pojęcie fałszerstwa było wieloznaczne, najczęściej jednak kojarzone z przestępstwem, ściśle powiązaniem z defraudacją i oszustwem. Nie tylko dokumenty czyli pieniądze mogły być uznane za sfałszowane, również – metale szlachetne, tkaniny, wosk, zeznania w sądzie oraz inne przedmioty materialne i niematerialne. Chociaż odpowiedzialność za fałszerstwo dokumentów publicznych w WKL prawnie usankcjonował tylko Pierwszy Statut Litewski (1529 r.), jednak karę śmierci dla fałszerzy stosowano również i przedtem.

W historiografii utwalił się pogląd, że stosowanie kary śmierci w sądownictwie WKL było zjawiskiem niezwykle rzadkim. Wykonane przez nas badanie, które się opierało na opubli-

kowanych materiałach Metryki Litewskiej ukazało, że około 20 procent spraw sądowych, w których występowały fałszywe dokumenty publiczne, zakończyło się wyrokiem śmierci. Wymierzanie kary śmierci było powiązane nie tylko z regulacją prawną, ale także z pozycją zajęta przez stronę powodową lub pozwaną, która domagała się takiej właśnie czy innej kary. To znaczy, że mogła ona być zastąpiona łagodniejszą formą, na przykład – kara śmierci mogła zostać zmieniona w niewolę osobistą.